

SAHİBİ

Ist. Yük. İslâm Enstitüsü Mezunları
Cemiyeti Başkanı
Mustafa PEKTUT

★

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Cahid BALTACI

★

IDARE MÜDÜRÜ
Mustafa YAMAN

★

Reklâm İşleri
MUSTAFA ELİFOĞLU

★

TEMSİLCİLERİMİZ

Ankara: Rıza ÖZSU
Konya: Ali MARAŞLIGİL
Kayseri: İsmail ELİUZ
İzmir: Ali ARSLAN
Erzurum: N. Tayyar TAŞ

★

Hattat - Ressam
Turan SEVGİLİ

★

IDAREHANE

Nuruosmaniye Cad. No: 8/6
Telf.: 22 46 02 Cağaloğlu — İST.

Haberleşme ve Havale
P.K. 1315 SİRKECİ — İSTANBUL

★

ABONE VE İLÂN

Yıllık 12 sayı 40 TL.
Altı aylık 6 sayı 20 TL.
Yabancı memleketlere posta ve kurtasiye ücreti eklenir.
Her türlü reklâm ve ilânlar özel tarifeye tabidir.

★

Yıl: 3 — Sayı: 31
Tarih: 1/5/1973

Dizgi — Başkı
İrfan Matbaası — İST.

Tarih

Selçuklular Tarihi Hakkında Araştırmalar ve Tenkidler

- III -

Sultan Sancar'ın Kültür Seviyesi Meselesi

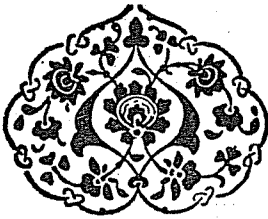
Prof. Dr.
Osman TURAN

ÜYÜK Selçuklu imparatorluğunun son azametli devrini temsil eden Sultan Sancar, Ortaçağ Türk pâdişâhlarınca, Melikşâh gibi, dâima örnek sayılmış ve devrinde de «*Sultan ul-A'zam*» (en büyük sultan) sıfat ve mevkiine sâhip olmuştu. Gerçekten zamanında Türk-İslâm dünyasının sâhibi durumunda bulunan Sultan Sancar: «Allah bu dünyayı bizim tasarrufumza tevdi' ve emânet etmiştir. Bütün hükümdarlar ve emirler (sultanlar, hanlar, yabgular, melikler, emirler ve beyler) bizim memurlarımızdır» diyerek bizzat kendi yüksek siyasî ve manevî mevkiini tayin etmiş; aynı zamanda «Cihân padişahlığını babamızdan ve Halifeden mirâs aldık» ifâdesiyle de Türk-İslâm cihân hâkimiyeti mefkûresinin tam bir temsilcisi olduğunu belirtmiştir. (1) Sultan Sancar'ın medeniyet tarihindeki mevkii siyasî sahada olduğu kadar ve belki ondan da daha fazla azametlidir.

Filhakika bu mümtaz ve müstesna şahsiyeti dolayısıyla ki, biz Selçuklular tarihinde Sultan Sancar'ın siyasî mevkiinden ziyâde ilim ve medeniyet bakımından yaptığı büyük hizmetler üzerinde dürmüştük. Altmış yıllık bir saltanatı boyunca ilim, edebiyat, sanat, felsefe, tıp ve riyâziye sahasında şöhret yapan insanlar ya onun himâyesinde bulunmuş ve yükselmiş veya bizzat kendi yetiştirmesi olup bunların mühim bir kısmı da kendi yanında yaşamıştır. Onun ilim ve kültürle bu kadar sıkı münasebetleri ve âlimlerle bu derece kaynaşması kendisinin de bizzat yüksek bir kültüre sâhip bulunma-

siyle alâkalı idi. Halbuki Türklerin ilim ve medeniyet sahasındaki hizmetleri bugüne kadar ciddiyetle tedkik olunmadığı ve kabûl edilmediği gibi Avrupa'da aksine meydana çıkmış eski menfi bir kanaat da bugüne kadar yaşamıştır. Nitekim Sultan Sancar devrinin kültür bakımından bu yüksek ehemmiyeti bir tedkik mevzuu olmadığı gibi bizzat bu devrin ve medeniyetinin sâhibi bulunan bu Pâdişâhın kültür durumu da karanlık kalmıştır. Hattâ bir mektubun kaydına dayanan büyük âlim

W. Barthold Sultan Sancar'ın okuma-yazma bilmediğini ileri sürmüş; bu münasebetle yalnız onun değil, Selçuklu devletinin kuruluşundan bir asır sonra bile, bütün diğer Selçuklu Sultanlarının da mahallî kültüre yabancı bulduklarını iddia etmiştir. (2) Selçuklu tarihi üzerinde fazla araştırma yapmamış bulunan bu âlimin de tesiri ile bu kanaat ilim âleminde yerleşmişti.

Biz Selçuklular tarihinde Sultan ve şehzâdelerin, devletin kuruluşundan beri, kültür durumlarını, hizmetlerini, toplu olarak, meydana korken ilim ve edebiyat aşığı olan Sultan Sancar üzerinde de durmuş ve onun hakkında mevcûd bulunan bu menfi kanaatin hakikate aykırı olduğunu göstermiştik. Gerçi Türkçe ve Farsça konuşan Şark ülkelerine hâkim Sultan Sancar'ın ileri derecede bir Arapça'ya sâhip olmadığını tahminde bir zorluk yoktur. Fakat onun Türkçeden başka Farsça bildiğine, bu dilde geniş bir kültür edindiğine aykırı bir hüküm çıkarmak imkânsızdır.

Filhakika Ali bin Zeyd el-Bayhakî (İbn Funduk) fizik ve mahrûtlar ilminde meşhûr olan Ebu'l-Feth Kûşek'in «*kitaplarını En Büyük Sultan Sancar'ın kütüphanesinde gördüm. Sultan ona itimad olduğunu dan kitaplarını okumağa çok düşkün idi*» demiştir, ki biz, tarihî realiteye uygun olarak, Barthold'un fâhiş hatasını kitabımızda düzeltmiş idik (3). Hele onun bir asır zarfında hüküm süren bütün Selçuklu sultan ve şehzâdelerinin ilim ve kültür durumlarını, İran edebiyatına hizmetlerini ve bir çoğunun da bizzat Farsça şiir yazdığını meydana koyan ve hattâ İran edebiyatında mevki aldıklarını gösteren mebzûl vesikaları belirtmekle de bu âlimin daha ağır ve şümüllü iddiaları da artık tarihe karışmıştır (4).

Eserimizi tenkid hevesine kapılan merhum Ahmed Ateş tarihî hakikati meydana koyan bu araştırmamıza karşı çıkarken şüphesiz ilk cesâreti Barthold'un yüksek ilmi şöhretinden almağa çalışıyor; fakat meydana koyduğumuz vesikayı ya anlamıyor veya metni zorlayarak ve belki de tahrif ederek, psikolojik huzursuzluğun icabına göre, gayesine ulaşacağını sanıyordu. Nitekim o, bize aid ifâde ve tercümelemleri tekrarladıktan sonra: «Buna istinad eden yazar bütün kaynakların ittifak ettikleri (başka bir kayıt olsa idi şüphesiz bu fırsatı kaçırmazdı) ve bizzat Sancar'ın söylediği, bu hükümdarın Arapça okuma-yazma bilmediği hakkındaki bilgileri çürütmekte ve bunu tebâruz ettiren Barthold'ın «*fahiş bir hataya düştüğünü*» göstermektedir. Fakat ne yazık ki, «hatâya düşen yine Profesör Osman Turan'dır» hükmünü verir. Dikkate şayandır, ki bu devri ve bu kaynakları bilmeyen Ahmed Ateş bir yandan «bütün kaynakların ittifak ettikleri» gibi hakikate aykırı bir iddiada bulunmuş; öte yandan da Arapça okuma-yazma bilmediği kaydını koymakla da bir ihtiyat tedbiri almıştır. Bununla da sultanın Türkçeden başka Farsça okur-yazar olabileceğini kabûl ederken bu iddiasından kapalı bir şekilde ric'at eder. Zira bu devirde edebiyat dışında Farsça'da da hayli eser yazılması Sancar'ın kültür sâhibi olması için kâfi idi.

Fakat Ahmed Ateş'in asıl iddiası bizim dayandığımız Arapça metnin mânâsını zorlamasına ve bunu tahrif etmesine dayanmaktadır. Zira Kûşek'in «*mütalâaya çok düşkün idi*» diye tercüme ettiğimiz ibârenin «*onun hakkında iyi inancından dolayı kitaplarına değer verirdi*» mânâsında olduğunu ileri sürmüştür. Ahmed Ateş bundan sonra da «burada okuma-yazma bahis mevzuu değildir. Bu değer verme onları (kitapları)

çok yüksek bahâ ile kütüphanesine satın alma suretiyle olabilir» ifâde-
siyle hakikati anlayamamış veya tamamıyla tersine zorlamıştır (5).
Zira kaynağın, Arapça'da, aşk derecesinde düşkün olma mânâsına ge-
len *mesgûf* kelimesine verdiğimiz mânâ doğru idi. Gerçekten Sancar
devrinin en büyük âlimlerinden olan İbn Funduk'un bu şahâdeti bu Pâ-
dişâhın kültür durumu hakkında en mühim bir delili teşkil eder. Bu da
W. Barthold ile onu takip edenlerin yanıldıklarını, Selçuklu tarihini iyi
tedkik edemediklerini göstermiş ve bu mühim hatâ böylece tarafımız-
dan düzeltilmiştir. Gerçi Sultan Sancar Abbasi Halifesinin, veziri olan
Anûşîrevân bin Halid'in kalemi ile yazılmış bir mektubuna ve Halifenin
şikâyetine cevap verirken, bir mazeret olarak, «Bizim *tevkîmiz*'i (im-
zamızı) taşıyan bir *misâl* (emir-nâme) bulunmuş ise malûmdur ki, biz
okumak-yazmak bilmiyoruz» ifâdesini kullanmış ve biraz aşağıda «böyle
bir şey yazılmış idiye bunun bir hüccet olarak kendisine gönderilme-
sini ve bu takdîrde gereğinin yapılacağına *fermân*» buyuracağını ilâve
etmiştir. Selçuklu Pâdişâhı bu siyasî nezâket beyanında bulunurken Arap-
çaya ve hususiyle çok ağdalı yazılan inşâ uslûbuna yabancı olduğunu
söylüyordu. Barthold'un bu kayda dayanan kanaatine karşı yukarıda
mezkûr şahâdeti ileri sürmekle bunun başka bir mânâda anlaşılması
gerektiğini izah etmiştik.

Ahmed Ateş bize aid kaynak ve vesikalarala ve Barthold'a dayana-
rak bize karşı hüccüma geçerken İbn Funduk'un *Tatimma Sivân al-hikma*
adlı eserinin Arapçadan başka Farsçasını da görse idi hatanın bize değil
kendisine aid olduğunu daha kolay anlardı. Zira aynı müellif bu eserinin
Farsça versiyonunda aynen: «*Be-vâsita-i husn-i itikadı, ki Sultan-i
mağfûr Sancar enârullahu burhânehu be-taraf-i o (yani Ebû'l-Feth Kü-
şek) dâst, ekser-i kütüb-i o der hazâne-i Sultan bâdi ve Sultan-râ be-
mutale'a-i kütüb-i o şağaf-i 'azîm bâdi*» ilâvesini kullanmıştır. (yani,
*Sultan Sancar ona çok itimadı olduğundan onun kitaplarının çoğunu
kendî kütüphanesinde bulundurur ve kitaplarını büyük bir aşkla mütâ-
laa ederdi*) ifâdesi hiç bir tereddüde imkân bırakmamıştır (6). Böylece
Sultan Sancar'ın yalnız edebiyatla değil diğer ilimlerle de alâkası ve
kültürünün genişliği meydana çıkar. Ahmed Ateş bir Fars filologu ola-
rak Türk tarihine yardımcı olmak gerekirken hâlâ yarım asır geride
kalarak Barthold'un hem Sultan Sancar ve hem de Selçuklular hakkında
yaptığı «*fâhiş*» hatayı bize havâle ederek kendisi de buna kurban gider.
Arap ve Fars filolojilerini kendi inhisarında sanan yazar, kelimeler üze-
rinde oynayarak onlara, zoraki mânâlar verir veya tahriflerde bulunur-
ken aynı kaynağın Farsçasından gafil bulunmakla da iyi bir filolog
olmadığını göstermiştir, ki bu türlü fâhiş hatalarına daima rastlana-
caktır.

W. Barthold'un Sultan Sancar münasebetiyle bütün Selçuklu Sultan
ve şehzâdelerinin, bir asır sonra bile, mahallî kültürden mahrûm bulun-
duklarına dair hükmü ise daha ağır bir hatâyı teşkil eder. Zira Selçuklu
sultan ve şehzâdelerinin umumî kültürleri, hususiyle İran edebiyatına
hizmetleri ve bizzat şiir yazmaları hakkında bunca metin ve kayıtlara
rağmen Barthold'un böyle bir hüküm vermesi hayret vericidir. Bu onun
Selçuklular tarihi hakkında ne derece satıhta kaldığını ve Türkistan
tarihi dışında çok zayıf bulunduğunu gösterir. Bu münasebetle, İran
filolojisi ile uğraşan Ahmed Ateş'in, Türklerin Fars edebiyatı ve kültü-
ründeki mevki ve rollerini araştırması, hem kendisi için bir millî vazife
idi ve hem de, çok ihmal edilmiş bir saha olması dolayısıyla de, çok

mühim neticeler elde etmesi imkânları vardı.

Selçuk devrinin diğer müellifleri bir yana İran edebiyat tarihinin başlıca kaynaklarını teşkil eden Semerkandlı Nizâm-i 'Aûzî (XII. asır), Buharalı Muhammed 'Avfî (XIII. asır) ve yine Semerkandlı Devlet-şâh (XVI. asır) gibi büyük müellifler Selçuklu sultanları, şehzâdeleri ve beylerine aid şiirlerden parçalar naklederler; bu Türk devrinde İran edebiyatının himâyesi ve yükseltilmesinden ve onların büyük hizmetlerinden bahsederler. Meselâ bu kaynak müelliflerinden birincisi *Çihâr-makale* adlı eserinde: «Selçuk oğullarının hepsi şiire düşkün olup» bunlar arasında Alp Arslan'ın oğlu Togan-şâh'ın başta geldiğini yazar. Daha fazla tafsilât veren 'Avfî ise Melikşâh, Togan-şah, Muhammed Tapar, II. Tuğrul, Süleyman, Turanşâh ve Melik Yabgu gibi Selçuklu sultan ve beylerinin şiir ve kültürleri hakkında bilgiler verir. Selçuklular gibi bir çok Karahanlı ve Hârezm hükümdarlarının da İran edebiyatının yükselmesinde büyük mevkilerini gösterir; kendilerini de devrin şâirleri arasında sayar (7). Sultan Sancar'ın yüksek kültürü dolayısıyla Farsça şiir yazmasını ve bu hususta bir mecmuada ona aid şiirlere raslanmasını da artık tabii bulmak iktiza eder. Sultan Sancar'ın yeğeni ve Tapar'ın oğlu Sultan Mahmud da on dört yaşında tahta çıktığı zaman yalnız Farsçaya değil Arapçaya da vâkıf olup iyi bir tarih kültürü ile yetiştirilmişti. Sultan Mesud yetim amcazadeleri Arslan ve Melikşah'ı «yetiştirmek için mektebe koymuş» bulunuyordu. Böylece Selçuklu şehzâdelerinin ilk devirden itibaren yani Tuğrul beg'den beri muntazam bir tahsil gördüklerini biliyoruz.

Selçuklular henüz göçebe halinde iken ve devleti kurmadan önce çocuklarına İslâm dini ve kültürünü öğretmek maksadiyle evvelâ Harezmlilerden ve sonraları da bizzat Türkmenlerden yetiştirilmiş «*Dânişmend*» ler tutmuşlardı, ki Anadolu'da devlet kuran Gümüş-tekin Ahmed Gazi'nin babası Ali Taylu bu hüviyeti dolayısıyla «*Dânişmend*» lâkabını almış; oğlu ve tesis ettiği beylik de bu isimle tanınmıştır. Türkiye Selçuklularının ceddi olan Kutalmış, henüz göçebe devrinde bile, astronomi sahasında şöhret sâhibi olmuş; Kirman Selçukluları hükümdarı Arslanşah da bu ilimde devrin Batlamyos'u unvanını kazanmış idi (8). Selçuklu Sultan ve şehzâdeleri ve onları takip eden Atabegler saraylarını ilim ve edebiyat, riyâziye, tıp ve felsefe mensupları ile doldurmuşlar; kurdukları müesseseler ile kültürün yükselmesine çalışmışlardı. Bizzat bu kültür faaliyetlerine de hizmetleri ile İran edebiyatı altın devrine erişmişti. Türkiye Selçuklu sultanlarının da çoğu Farsça güzel şiirler yazmış ve İran edebiyatını Anadolu'da da bizzat canlandırmışlardır. Selçuklular arasında medeniyet tarihinde müstesna mevkii bulunan Sultan Sancar'ın ilim ve edebiyatın yalnız himâyesi ve yükselmesine hizmetle kalmadığı; kendisinin de bizzat yüksek bir kültüre sâhip olduğu artık anlaşılmıştır. Tarihî vesikaların meydana koyduğu bu durum karşısında Barthold'un «fâhiş» hatasını meydana koymakla biz değil, Fars filolojisi ile meşgul olmasına rağmen, Ahmed Ateş fâhiş hataya düşmüştür. Bu da şüphesiz ilmi kifayetsizlik yanında samimiyetsizliğin mukadder kıldığı bir âkîbet idi. Bu vesile ile İran filolojisi ile uğraşanlar için çok verimli bir tedkik sahası bulunduğunu, Türklerin İran edebiyatı ve kültürüne doğrudan doğruya ve dolayısıyla yaptıkları hizmetler üzerinde çalışmalarını gerektiğini belirtmeliyiz.

Prof. Mehmed Köymen «Büyük Selçuklu İmparatorluğu» (Ankara 1954) adlı hacımlı bir eserini Sultan Sancar'a tahsis etmiş ise de bu mes-

lekdaşımız neşriyatında lüzumsuz teferruata boğulduğu için bu hükümdarın, ilim, edebiyat ve san'ata yaptığı büyük hizmetler, bizzat bu kendisinin kültür durumu gibi mühim meseleler ve bu hususta ileri sürülen yanlış fikirler yazarın bilgi, ilgi ve görüş hudutları içine girememiştir. Bu sebeptendir, ki M. Köymen'in bu ve başka neşriyatında Türk tarihi için bu derece mühim bir bahse ve hattâ meselenin mevcudiyetine rastlamak mümkün değildir (9).

(1) Sultan Sancar'ın tarihi büyük mevki Selçuklular tarihinde ehemmiyetle meydana konmuş; Türk Cihân hâkimiyeti (s. 200-201) adlı eserimizde de Cihangirlik fikirleri ele alınmıştır.

(2) Turkestan down to the Mongol invasion, s. 308; aynı müel. İslâm medeniyeti tarihi, s. 100. F. Köprülü Barthold'un burada Selçukluların kültür durumuna dair fikirlerine itiraz etmekle beraber ciddi bir kaynak ve vesika göstermediği gibi Sancar'ın okur-yazar olmadığına dair kaydını da kabûl etmiş ve İbn Funduk'un bu mühim haberini de görmemiştir (İslâm medeniyeti, İzahlar kısmı s. 214-215).

(3) Selçuklular tarihi, s. 244.

(4) Sancar'ın bu mektubu Barthold'un Türkistan I (metin kısmı, s. 33) de ve S. Nefisi'nin Beyhaki zeylinde (III, s. 1467) neşredilmiştir.

(5) A. Ateş, Şarkiyat, s. 171.

(6) İbn Fundak, Tatımma Sıvan al-hikma, neşr. M. Shafi', Lahore 1935, s. 100; aynı müellif ve nâşire aid bu eserin Farsça versiyonu, s. 73. Bu eser hakkında M. Kazvî'nin Bist - makale'sine de bak. Tahran 1313, s. 76-86. Bir filoloğun kendi sahasına aid kaynakları ve meseleleri bilmeden bir tarihçi olmağa heveslenmesi gerçekten ilmi zihniyete uygun ve akıllı bir hareket olmadığı halde A. Ateş hem ihtisasına güvenmiş ve hem de kasıd ve hislerinin tesirinden kurtulamıyarak kendisini bu duruma düşürmüştür.

(7) Nizâmî-i 'Arûzi, Çahar Makale, nşr. M. Kazvânî (GM), s. 4; 'Avfi, Lübâb ul-elbâb, nşr. A. İkbâl, s. 35, 37, 40, 43, 47, 49, 53; Devletşah-i Semerkandi Tezkiret üs-Şuarâ, Tahran s. 83, Sencer İsl. Ansikl. s. 493.

(8) Râvendî, Rahat-üs-Sudûr, s. 283; Efdaleddin Kirmanî, Vakayi-i Kirman s. 24; Hamdullah Kazvânî, Tarih-i Güzide, s. 237-247.

(9) Mehmet Köymen'in bu eserinin neşredilmesi için Tarih Kurumu benden rapor istemişti. Benim kuruma verdiğim raporda baş tarafına konulan bir bahis ciddiyetten mahrum bulunduğu için çıkarılmasını belirtmiş; asıl eser ilmi bir emek mahsulü olmakla beraber ana-siyasî meselelerin bile faydasız ve bıktırıcı hâdiseler mahşeri içinde gömüldüğünü meydana koymuştum. Bu burumda eser hülâsa edildiği takdirde bizzat mütehasıslar için dahi daha faydalı, müellif ve nâşir için de doğru olacağını, fakat bu tavsiyelere uyulmazsa kitabın basılabileceğini kaydetmiştim. Fakat baş tarafa konulan bahis çıkarıldığı halde kitabın esas bölümler üzerinde böyle kısaltmaya gidilmemiştir. Bu sebeptendir, ki bunca emeklerin mahsulü olan bu hacimli eser müellifi tarafından âdetâ öyle bir nisyana uğratılmıştır, ki değil tarih meraklıları mütehasısları bile onu okuyamaz bir duruma getirmiştir. Buna mukabil İslâm Ansiklopedisinde «Sencer» maddesini bu kitabından hülâsa ederek yazan M. Köymen bunun sonuna Sultan Sancar devrine aid bazı ilmi, kültür ve san'at adamlarının isimlerini ilâve etmiştir. Bizim Selçuklular tarihini okuyan ve bu ilâvelerde de kullanıldığı anlaşılan M. Köymen'in bu hükümdarın kültür durumuna temastan kaçınması ve hattâ eserimizin adını bile zikretmek istememesi ilim ahlâkı bakımından mazûr görülecek bir davranış değildir. Bunun bir sebebi de onun herkes gibi bizzat kendisi de daima Sancar şeklinde yazdığı bu ismi «Sencer» olarak bozması ile alakalıdır. Gerçekten «Selçuklular» maddesinin başına gelen bir derece de «Sencer» in başına gelmiştir. Ansiklopedi idaresi aktarma hadisesini ihdas ettikten sonra M. Köymen'e artık lütufkâr davranmış; o da kendi kanaatı hilâfına hem Sancar'ı Sencer yapmağa âlet olmuş ve hem de eserimizi zikretmeğe cesâret edememiştir. Maamafih bu harekette bazı hasis duyguların da rolü olmuştur, ki fırsat bulursak bu hususta galibâ bazı güzel menkubelerin zikrine lüzum görülecektir.

TASHİH

Geçen makalede (sayı 30) «Satman» adı yanlış olarak «Satmam» (s. 12, str. 24) ve «kampilyasyon» da «komplikasyon» (s. 14, str. 4) olarak çıkmıştır, düzeltilir.